

Moldo Niyaz'ın El Yazma Eserlerinin Tarihî Analizi

Anara Karyeva*

Özet

Belli bir tarihi dönemlerde kaleme alınan yazma eserler o devrin şartları, önemli olaylarıyla ilgili kapsamlı bilgileri içermektedirler. Böyle eserler sayesinde halklar ve tarihleri üzerine ilginç malumatlardan haberdar olabiliriz. Kırgızistan'da XIX. yüzyılda Kırgız *cazgiç akımdar* (yazmayı bilen ozanlar) tarafından şiir şeklinde kaleme alınan yazma eserler günümüzde tarih bilimi için çok değerli miraslardandır. Sovyet döneminde bazı cazgiç akınların eserleri üzerine tam ve objektif şekilde araştırmalar yapılmamıştır.

1991'de SSCB'nin dağılması ve Kırgızistan'ın bağımsızlığına kavuşmasıyla geçmişe yönelik millî arayışlar ortaya çıktı ve bu bağlamda Moldo Niyaz'ın "Sanat Digarasttar", Moldo Kılıç'ın "Kazaldar", Aldaş Moldo tarafından yazılan "Bugı menen Sarıbağıştın Uruşu" gibi eserler yayınlandı. Söz konusu orijinal eserler ise günümüzde Kırgızistan Cumhuriyeti, Milli Bilimler Akademisi, Dil ve Edebiyat Enstitüsü'ne bağlı El Yazmalar Vakfında muhafaza edilmektedir. Adı geçen El Yazmalar Vakfında böyle el yazma eserleri çok olmakla birlikte bugüne kadar hem yazarların hayatı, hem bıraktıkları eserler hakkında tam anlamıyla araştırmaların yapıldığı söylenemez.

Bildiride Rus Çarlığı zamanında Kırgızistan'da *cazgiç akınlar* ve eserleri hakkında genel bilgi verilecektir. Bunların içinden ayrıca Moldo Niyaz'ın hayatı ve eserlerine değinilecektir. Moldo Niyaz toplam yedi el yazmanın yazarıdır, eserlerinde Rus Çarlığı'nın Orta Asya'yı işgali ve Kırgızların işgale karşı mücadeleleri hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Çalışmada Moldo Niyaz'ın eserlerinden örnekler verilerek analize edilecek ve içeriklerine göre Rus Çarlığı zamanındaki önemli tarihi olaylar tasnif edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kırgızistan, El yazmalar, Cazgiç akınlar, Moldo Niyaz, Rus Çarlığı.

* Prof. Dr., İ. Razzakov Kırgız Devlet Teknik Üniversitesi, Edebiyat ve Sosyal Bilimler Bölümü, Bişkek/KIRGIZISTAN, anarakaryeva67@gmail.com, DOI: 10.37879/9789751756473.2023.9

Historical Analysis of Moldo Niaz's Manuscripts

Abstract

Manuscripts written in a certain historical period contain comprehensive information about the conditions and important events of that period. Due to such works, we can learn interesting facts about peoples and their history. Manuscripts written in the form of poems by the Kyrgyz *jazgych akyndar* (poets who can write) in the 19th century in Kyrgyzstan are among the most valuable heritages for the science of history today. During the Soviet period, there had not been done comprehensive and objective research on the written works of some poets (*jazgych akyndar*).

With the collapse of the USSR in 1991 and gaining the independence of Kyrgyzstan, the national pursuits emerged and in this context works were published such as “Sanat Digarasttar” by Moldo Niaz, “Kazaldar” by Moldo Kylych, “Bugu menen Sarybagyshtyn Urushu” by Aldash Moldo. The original inscriptions are preserved in the Manuscripts Foundation affiliated to the Language and Literature Institute of the National Academy of Sciences, the Kyrgyz Republic. However, there are many inscriptions in the above-mentioned Manuscripts Foundation, complete researches have not been done about life of authors and the works they had left.

In the paper, general information will be given about *jazgych akyndar* and their works in Kyrgyzstan during the Tsarist Russia period. Particularly among them, Moldo Niaz's life and works will be emphasized. Moldo Niaz is the author of a total seven manuscripts, his works contain detailed information about the occupation of Central Asia by the Tsarist Russia and the struggle of the Kyrgyz against the occupation. In the paper, examples from Moldo Niaz's works will be given and analyzed as well as important historical events during the Tsarist Russia period will be classified according to their content.

Keywords: Kyrgyzstan, Manuscripts, Jazgych Akyndar, Moldo Niaz, Tsarist Russia.

Giriş

Kırgız halkı tarih boyunca manevi kültür değerlerine önem vererek nesilden nesile aktarmışlardır. Kırgız halkının tarihi, manevi dünyası, bakış açısı, hayatı ve gelenek göreneklere düşünür ve eğitimli kişiler tarafından şecerelerde ve kültür miraslarında yansıtılmıştır. Dolayısıyla Kırgızların yazma eserleri Türk dünyasının kültür mirasları arasında yer almaktadır ve farklı bilim dallarında kaynak olarak kullanılabilir.

Halk içinden soyut kültür miraslarını toplama faaliyeti ilk defa Sovyet döneminde 1920-1930'lu yıllarda Bilim Komisyonu¹ tarafından gerçekleştirilmeye başlamıştır. Bu faaliyet Sovyet döneminin sonraki yıllarında da gerçekleştirildi ve toplanan halk bilimi eserlerinin tamamı günümüzde Kırgızistan Cumhuriyeti, Milli Bilimler Akademisi, Dil ve Edebiyat Enstitüsü'ne bağlı El Yazmalar Fonu'nda bulunmaktadır. Burada muhafaza edilen eserler arasında ünlü *Cazgıç Akın*², yedi el kitabının yazarı Moldo³ Niyaz'ın eserleri de yer almaktadır.

Cazgıç akınların yaşadığı ve eserlerini kaleme aldıkları dönem, XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın başlarına denk gelmektedir. Moldo Niyaz, Moldo Kılıç, Togolok Moldo, Nurmoldo, Aldaş Moldo, Isak Şaybekov, Abilkasım Cutakeev gibi birçok akınlar Kırgız yazma edebiyatının kurucularından sayılmaktadır ve Kırgız yazma edebiyatının ilk temsilcileri idiler. Yazma eserlerin ilk örnekleri çeşitli yollarla okurlara ulaşıyordu. İlk önce *Cazgıç akınlar* eserlerini halka kendileri okuyup veriyorlardı. İkinci yolu edebiyat, halk bilimi, tarih ve güzel konuşmaya ilgi duyan insanlar akınları arayıp gelip eserlerini kağıda geçirmişlerdir. Kağıda yazılan eserler ise eğitilmiş kişiler (*moldolor* yani mollalar) tarafından elden ele geçerek okurlarını buluyorlardı.

Cazgıç akınlar, şiiirlerini halka hitaben söyleyip yazdıkları halkın anlayabileceği bir dil kullanmışlardır. Her ne kadar bazı şiiirlerinde Çağatay Türkçesinin tesiri görülsede genel itibarıyla sade bir Kırgız Türkçesinde halka hitap etmişlerdir.⁴ *Cazgıç akınlar* kendi çağdaşları olan başka *cazgıç akınların* eserlerini iyi biliyorlardı. Örneğin, ünlü *cazgıç akınlardan* Nurmoldo şiiirlerinde Moldo Niyaz ve Moldo

- 1 *Bilim Komisyonu* - 1924'te Türkistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Halk Eğitim Komiserliği'ne bağlı kurulan Kırgız Bilim Komisyonu, sonradan Akademik Merkez ismini almıştır. Bilim Komisyonu çalışma planında Kırgızca bilimsel ve ders kitaplarının yazılması, Kırgız halk bilimi materyallerinin toplanması, fen ve sosyal bilimlerde Kırgızca terimlerin hazırlanması, büro belgelerinin ve kitapların Kırgız diline çevrilmesi, halk müziklerinin kaydedilmesi, tarihi arkeolojik eserlerin saptanması ve incelenmesi gibi faaliyetlerin gerçekleştirilmesi hedeflemiştir.
- 2 *Cazgıç akın* - *Cazgıç akınlar* okuma yazma bilen ve kendi eserlerini kağıt üzerine dökabilen ozanlardır. Kırgız edebiyatının tarihinde eski devirden beri irticalen şiiir söyleyen halk ozanları çok olmuştur. *Cazgıç akınlar* (yazan ozanlar) ise onlardan farklı olarak eserlerini kağıda geçiriyorlardı. *Cazgıç akınların* mirasları Sovyet devrinde hep vurgulanan Kırgızların Sovyetlere kadar yazılı edebiyatının olmadığı hakkındaki görüşe karşı kuvvetli bir delildir.
- 3 *Moldo* – yani *Molla*: 1. Eğitilmiş okur yazar bilen kimseye Kırgızlarda eskiden *moldo* denmiştir. 2. Din adamı. (Yu. Yudahin, *Kırgızsko-Russkiy Slovar*, Sovetskaya Entsiklopediya Yayınları, Moskova 1965, s. 31-32.)
- 4 Cicioğlu, M. N., “Moldo Niyaz'ın Şiiirlerinde Tarihî Gerçeklik: Rus İşgali Örneğinde”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C 9, S. 43, Nisan 2016, s. 71.

Kılıç'ın eserlerinden bahsetmektedir.⁵ Sovyetler Birliği döneminden önce yazılmış olmasına rağmen neşredilmemiş Kırgızca yazma eserlerin çoğu 19. yy. sonu ile 20 yy. başlarında, sadece kendi yaşadıkları bölgelerde şiir yazan ve nadir şahsiyetler olarak itibar gören Moldo Niyaz ile Moldo Kılıç'ın kalemlerinden çıkmıştır. Bu yazmaların tamamı manzum eserlerdir.⁶

Cazgıç Akınlar kendi devrinin aydınları olmakla birlikte toplumdaki tarihi süreçleri gözlemlemişler ve eserlerinde edebiyat, halk bilimi miraslarına geniş bir şekilde yer vermişlerdir. Moldo Niyaz kendisinin kurduğu medresede Arap harfiyle Kırgız çocuklarına eğitim vermiştir.⁷

Rus Çarlığı döneminde *cazgıç akınların* eserleri mektep ve medreselerde ders kitabı olarak faydalanılmıştır. Bunun dışında çoğu zaman *cazgıç akınlar* kendi şiirlerini öğrencilere anlatmışlardır. Örneğin, Moldo Niyaz mektep ve medrese çocuklarına kendi şiirlerini devamlı okumuştur. Moldo Niyaz'ın talebelere şiirlerini okuduğu mağara günümüzde "Moldo Niyaz'ın Ünkürü"⁸ olarak adlandırılmaktadır.⁹

Bildiride Kırgızistan Cumhuriyeti, Milli Bilimler Akademisi, Dil ve Edebiyat Enstitüsünün El Yazmalar Fonu'nda yer alan Moldo Niyaz'ın yazma eserleri ve O'nun eserleri üzerine yazılan bilimsel materyaller kullanıldı.

İlk Kırgız Cazgıç Akın Moldo Niyaz ve Edebî Mirasları

Moldo Niyaz (1823-1896) 1823 yılında günümüzdeki Kadamcay ilçesine bağlı Kızıl-Bulak köyünde doğmuştur. Moldo Niyaz'ın Kaşgar şehrinde medrese eğitimi aldığı, Türk, Arap ve Fars dillerini bildiği hakkında bilgiler bulunmaktadır.¹⁰

1943 yılında M. Bogdanova, U. Cakişev, T. Samançin ve K. Rahmatulin tarafından "Kırgız Adabiyatının Oçerkteri (Kırgız Edebiyatının Anahatları)" adlı eser yayınlanmıştır. Söz konusu eserin "Sömürgecilik Dönemindeki Kırgız Edebiyatı" adlı II. bölümü Tazabek Samançin tarafından kaleme alınmıştır. Bu bölümde Ekim Devrimine kadarki *cazgıç akınların* el yazma eserlerini değerlendiren

5 Nurmoldo, *Çıgarmalar*, Süröt Basma Salonu Yayınları, Bişkek 2003, s. 65.

6 Cigitov, S. "Sovyet Döneminden Önce Kırgız Edebiyatı", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, çev. Saadetin Koç, S. 17, 2004, s. 83-84.

7 Karyeva, A. *Cazgıç Akınlar cana Kırgız Tarihü (XIX-XX)*, Maxprint Yayınları, Bişkek 2018, s. 139-140.

8 *Ünkür* kelimesi Kırgızcada mağara demektir.

9 *Kırgız Adabiyatının Tarihü*, C 4, Kırgızpoligrafkombinat Yayınları, Bişkek 2002, s. 185.

10 Alahan, S., *Beş Moldo*, Bişkek 2004, s. 7.

Tazabek Samançin *cazgiç akınlarn* kendi devrindeki tarihi olayları mümkün olduğu kadar realist göstermeye çalıştıklarını ve eserlerinin iyi bilindiğini, halk arasında yaygın olduğunun altını çizmektedir.¹¹ *Cazgiç akınlarn* içinden Moldo Niyaz'ın edebî miraslarına ilgi ve eserlerini incelemek XX. yüzyılın ortalarında başlamıştır. 1950'li yılların sonunda Moldo Niyaz'ın miraslarını halk içinden bulup araştırmak işleri ilk defa ünlü bilim adamı Bolot Yunusaliev tarafından yürütülmüştür. O, 1957 yılında Moldo Niyaz'ın ilk el yazmasını Aziz Tokbayev'in yardımıyla bulup eserin dili üzerine araştırmalarını başlatmıştır. Bolot Yunusaliev Moldo Niyaz'ın eserlerine büyük önem vermiştir ve eserleri üzerine incelemelerin yürütülmesi gerektiğini belirtmiştir.¹² Sovyet döneminde bir başka *cazgiç akın* Moldo Kılıç'ın eserlerini araştırmaya, yayınlamaya karşı hükümetin özel kararnameleleri çıkarılmıştır. Moldo Niyaz'ın eserlerini araştırmaya ve el yazma miraslarını yayınlamaya böyle bir yasaklar yapılmadığı halde O'nun eserlerini halka tanıtmak ve ayrı eser halinde yayınlamak işleri geciktirilmiş, tam anlamıyla araştırmalar yapılmamıştır.

Sovyetler Birliği döneminde, içinde sosyalist ideolojinin prensiplerine ters düşen mısralar çok olduğu için bu şiirlerin de yayımlanmasına izin verilmemiştir. Moldo Niyaz'ın uzun süre gizli arşive hapsedilen şiirleri de ancak Sovyet idaresinin çattırdamaya başladığı dönemde yayımlanmış; süreli yayınlarda, ilmi eserlerde ve okul kitaplarında söz konusu edilmeye başlanmıştır.¹³

Moldo Niyaz eserlerini 4 el kitabı halinde düzenlemiştir. Moldo Niyaz'ın Kırgızistan Cumhuriyeti, Milli Bilimler Akademisi, Dil ve Edebiyat Enstitüsünün El Yazmalar Fonu'nda muhafaza edilen 4 el kitabından oluşan "Sanat Digarasttar" eseri 1993 yılında yayımlanıp okurlara ulaşmıştır. Yazarın "Birinci El Kitabı" 18x10 santimetre büyüklüğünde 68 sayfadan oluşan ve 14 ilâ 16 satırlı veya 28 ilâ 32 satırlardan oluşan manzum eserdir. Bu kitapta çeşitli tarihi olaylar beyan edilmektedir. Akademisyen Bolot Yunusaliev bu el yazma hakkında ilk defa Kadamcay ilçesi Ohna köyünden 63 yaşındaki Bait İsmailov adlı kişiden duymuştur ve 1957'de Aziz Toktobayev'in yardımıyla el yazmayı bulup Bilimler Akademisi, El Yazmalar Fonu'na teslim etmiştir.¹⁴ Sonradan B. Yunusaliev şiirlerin dili ve teknik özellikleri

11 Bogdanova, M., Cakişev, O., Samançin, T., Rahmatullin, K., *Kırgız Adabiyatının Oçerkeri*, Kırgızmambas Yayınları, Frunze 1943, s. 130.

12 Moldo Niyaz, *Sanat Digarasttar*, Uçkun Yayınları, Bişkek 1993, s. 8.

13 Cigitov, agm., s. 84-85.

14 Moldo Niyaz, *Sanat Digarasttar, Birinçi Kol Kitep*, Kırgızistan Cumhuriyeti, Milli Bilimler Akademisi, El Yazmalar Fonu, Dosya No. 429.

üzerine Rusça bilimsel bir makale yayınlamıştır. B. Yunusaliev bu çalışmasında Sovyet dönemine kadar Kırgızlarda yazma kültürünün gelişmeye başladığını ortaya koymuştur.¹⁵ “İkinci El Kitabı” 17,5x10,5 santimetre hacminde her sayfada 10 ilâ 11 şiir satırlarını içeren 116 sayfadan oluşmaktadır. Bolot Yunusaliev adı geçen el yazmayı 1962 yılında Kadamcay ilçesine bağlı Kızıl-Bulak köyünün sakini Kamarbek Sıdıkbayev’den alıp Bilimler Akademisinin El Yazmalar Fonu’na teslim etmiştir.¹⁶ Moldo Niyaz’ın “Üçüncü El Kitabı” 1988 yılında bilim adamı A. Erkebayev tarafından Bilimler Akademisinin El Yazmalar Fonu’na verilmiştir. Bu el kitabı 13x19 santimetre büyüklüğünde iki beyit şiir satırlarını içeren 75 sayfadan oluşmaktadır.¹⁷ Moldo Niyaz’ın kaleme aldığı dördüncü el kitabı 117 şiir satırlarından oluşmaktadır ve bu esere şartlı olarak “Mektup” ismi verilmiştir.¹⁸ Bu el yazmayı 1974 yılında halk bilimini toplama heyetinin faaliyeti sırasında S. Zakirov, İ. İrisov ve C. Musayeva Kadamcay ilçesinin sakini Aydar Moldo Sulayman Oğlu’ndan alıp Bilimler Akademisinin El Yazmalar Fonu’na teslim etmişlerdir.

Moldo Niyaz’ın eserleri Kırgız dili ve edebiyatı, tarihi, kültürünü araştırmada çok değerli bilgileri içermektedir. Moldo Niyaz’ın “Sanat Dıgarasttar” eseri ise Kırgızların İçkilik lehçesinde kaleme alınmıştır. O, “Sanat Dıgarasttar” eseriyle XIX. yüzyılda bu tür yazılı edebî dil gelişiminin kurucusu sayılmaktadır.¹⁹ XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve XX. yüzyılın başında yaşayan yetenekli *cazgiç akınlarnın* eserlerinde zamana (zamana kelimesi dönem, devir anlamındadır) konusu önemli yeri tutmaktadır. Onlar eserlerinde genellikle yaşadıkları devirde kendilerini gördüğü halkın hayatına odaklanmışlardır. Zamana konusunu Moldo Niyaz da eserlerinde ele almıştır. O, sanatlarında Rus ve kafir kelimelerini çoğunlukla yönetim sahipleri anlamında kullanmıştır.²⁰

15 Yunusaliev, B. M., “Otrajenie Diyalektiçeskih Osobennostey v Sanatah Moldo Niyaza, Turkologičeskie İssledovaniye”, *Tjurkologičeskiye İssledovaniya: Sbornik Statey, Posvyaşennih 80 letiyu Akademika K.İudahina*, Frunze: İlim, 1970, s. 49.

16 Moldo Niyaz, *Sanat Dıgarasttar, Ekinçi Kol Kitep*, Kırgızistan Cumhuriyeti, Milli Bilimler Akademisi, El Yazmalar Fonu, Dosya No. 553.

17 Moldo Niyaz, *Sanat Dıgarasttar. Üçüncü Kol Kitep*, Kırgızistan Cumhuriyeti, Milli Bilimler Akademisi, El Yazmalar Fonu, Dosya No. 147a.

18 Moldo Niyaz, *Kat. Sanattar*, Kırgızistan Cumhuriyeti, Milli Bilimler Akademisi, El Yazmalar Fonu, Dosya No. 147.

19 Akynbekova, A. “Morfologičeskiye Dialektizmi v Proizvedenii Moldo Niyaza “Sanat Dıgarasttar””, *Bulletin of Science and Practice*, C 6, S. 2, 2019, s. 334-335.

20 Artıkbayev, K. *XX kalımdağı Kırgız Adabiyatının Tarıhu*, TAS Yayınları, Bişkek 2004, s. 24.

Hokand Hanlığı'nın Rusya'ya katılma döneminde hanlıktaki din adamlarının, asker adamlarının ve refah seviyesi yüksek tabakaların menfaatleri ihlal edilmiştir. Bundan dolayı din adamları hanlığın Rusya'ya katılmasına şiddetli direniş göstermişlerdir.²¹ Moldo Niyaz sanat digaraslarında Rus kafirlerin yönetimi ele geçirmesiyle halkın durumu zayıfladığını, kahraman erler yok edildiğini, putperest kafirlerin bey olmasıyla Müslümanların horlandığını altını çizmektedir.²² Dini konularda şiirler yazan şair, Rus işgaline karşı tepkisiz kalmamış, şiirlerinde bu tepkisini dile getirmiştir.²³

Moldo Niyaz'ın Türkistan'ı Rus Çarlığı'nın İşgaliyle İlgili Sanatları

Kırgızistan'ın XIX yüzyılın siyasî tarihindeki önemli problemlerin birisi Türkistan bölgesinin Rus Çarlığı'na katılma dönemidir. Türkistan bölgesi Rus Çarlığı'nın sömürgesi olmadan önce Kırgız ileri gelenleri arasında devletçilik meselesinde farklı yaklaşımlar hakimdi. Örneğin, bazıları Hokand Hanlığı tebaası olarak kalmayı, diğerleri Rus Çarlığı'na bağlanmayı desteklemişler, hatta bağımsız devletçilik kurma fikirleri de ileri sürülmüştür. XIX. yüzyılın 50'li yıllarında başlayan Kırgızistan'ın Rus Çarlığı'na bağlanma süreci çok zor olmuştur. Günümüzde birçok bilimsel araştırmalar ve tarihî eserlerde bu problem yeterli düzeyde ele alınmıştır. Sovyet döneminde Kırgızistan'da B. Camgırçinov²⁴, A. Hasanov²⁵, K. Üsönbayev²⁶ gibi tanınmış tarihçiler Rus Çarlığı'nın Orta Asya'yı işgali konusunu objektif bir şekilde ele almaya çalışmışlardır ama yine de Sovyet totaliter rejiminin sansüründen dolayı kendi değerlendirmelerinde tam bağımsız oldukları söylenemez. Adı geçen tarihçiler Rus Çarlığı'nın Kırgızistan'ı işgali konusunu üç safhaya ayırmışlardır. Birincisi XVIII.yüzyılın sonundan XIX. yüzyılın ortasına kadar yani Rus-Kırgız diplomatik ilişkilerinin geliştiği dönem, ikincisi XIX. yüzyılın 50-60'lı yıllarında Kırgızistan'ın kuzey kısmının Rus

21 Beysembiyev, T. "Duhovenstvo v Političeskoj Jizni Kokandskogo Hanstva v XVIII-XIX vekah", *Duhovenstvo i Političeskaya Jizn na Bližnem i Srednem Vostoke v Period Feodalizma*, Nauka Yayınları, Moskova 1985, s. 41.

22 Moldo Niyaz, *Sanat Digarastar*, Uçkun Yayınları, Bişkek 1993, s. 57.

23 Duman, G.B. "19. Yüzyıl Kırgız Şiiri ve Dönemin Sosyal ve Siyasi Gelişmelerinin Şiirdeki Yansımaları." *Bilgi*, S. 75, Güz 2015, 1-21, s. 8.

24 Djamgerçinov, B., *Prisoedinenie Kırgızii k Rossii*, Moskova 1959.

25 Hasanov, A., *Narodme Dvijeniya v Kırgızii v Period Kokandskogo Hanstva*, Moskova 1997.

26 Üsenbaev, K., *Obşestvenno-Ekonomičeskie Otnoşeniya Kırgızov v Period Gospodstva Kokandskogo Hanstva (XIX vek-do Prisoedineniya Kırgızii k Rossii)*, Frunze 1961.

Çarlığı'na barışçıl tarzda bağlanması ve üçüncüsü Rusya'nın Güney Kırgızistan'ı zorla işgal dönemidir.

Tarihçi T. Kenensariyev ise Kuzey Kırgızistan'ın Rusya'ya bağlanmasını 3 safhada ele alınmasını teklif etmiştir: birincisi 1855-1857 yılları arasındaki Kırgızların Bugu boyunun Rus vatandaşlığını kabul ettiği dönem ve siyasî durumları, ikincisi 1858-1863 yıllarındaki Rus işgali sürecinde görülen karşılaştırmalı pasif durum, üçüncüsü 1864 yılından başlayarak Rus hükümetinin yerli boyları silah yardımıyla işgal etmeye başladığı dönem.²⁷

Rusya İmparatorluğu bütün gücüyle geniş toprakları kendi hâkimiyetine almaya başladığı süreçte izlenen sömürü ve Ruslaştırma politikası her yerde tepkiyle karşılanmıştır. Rusya İmparatorluğu'nun Kırgızlar'ı hâkimiyetine alması 1855'ten başlayarak 1876 yılına kadar devam etmiştir. Rusların Kırgızistan'ı işgallerinde ise ülkenin güneyinde yaşayan Kırgızlar kuzeydekilere göre daha güçlü bir direniş göstermişlerdir. Rusya İmparatorluğu'nun bu yayılmacılık ve sömürü politikasının bazı Kırgız düşünürlerini çok tedirgin ettiği görülür.²⁸ Devrin bütün bu sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel gelişmeleri elbette edebiyatı da etkilemiş, başta Rus işgali olmak üzere dönemin şairleri, şiirlerinde toplumsal, siyasi olaylara sıkça yer vermişlerdir.²⁹

Diğer *cazgeç akınların* ve Moldo Niyaz'ın eserlerinde Rus Çarlığı'nın Kırgızistan topraklarına girmesi, yerli halkın tepkisi hakkında tarihi bilgiler mevcuttur.

“Ruslar gelecek dendiği zaman,
İnsanlar oturmadan,
Kaçtıklarından söz edeceğim,”³⁰

diye Moldo Niyaz'ın yazdığı gibi Rusya'nın 1855-1876 yıllarını kapsayan Kırgızistan topraklarını ele geçirme dönemi yerli halk açısından bakıldığında çok zor geçmiştir.³¹ Moldo Niyaz, Rusların Türkistan, Evliya-Ata ve Çimkent şehirlerini işgalini ve işgale karşı Orta Asya Müslümanlarının verdiği mücadeleyi şiirlerinde

27 Kenensariyev, T. *Kırgızstandın Orusiyaya Karatılışı*, Kırgızistan Yayınları, Bişkek 1997, s. 68.

28 Babataev, A., "Zamancılar", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islammansiklopedisi.org.tr/zamancilar>, son erişim tarihi 30.03.2022.

29 Duman, agm., s. 6.

30 Moldo Niyaz, *Sanat Dıgarasttar, Ekinçi Kol Kitep*, Kırgızistan Cumhuriyeti, Milli Bilimler Akademisi, El Yazmalar Fonu, Dosya No.553, s. 95.

31 Ömürbekov, T. *Uлуу İnsandardın Kırgızstandın Tarihundagı Rolu cana Ordu (XIX kılmdın ortosu-XX kılmdın başı)*, Biyiktik Yayınları, Bişkek 2008, s. 48.

işlemiştir. “Sanat Digarasttar” adlı kitabında yer alan “I. Sanat Digarinde” şiiri, bu mücadelede büyük fedakârlık göstererek Rus ordusunun ağır silahları karşısında durabilen ve sonunda şehit olan Kıpçak komutan Alımkul’un kahramanlıklarının destanıdır.³²

Moldo Niyaz eserlerinde Alımkul Atalık’ın³³ hayatını detaylı anlatmadan sadece Alımkul Atalık’ın hayatının en önemli dönemlerine değinmektedir. Daha doğrusu Oluya-Ata ve Çimkent’i Rus Çarlığı’nın askerleri gelip kuşattığı zaman Rus ordusu ile savaştığından bahsetmektedir.³⁴

Alımkul Atalık’ın Hokand Hanlığında siyasi olaylara çok aktif olarak katıldığı, yönetimde söz sahibi olduğunu Rus Çarlığı zamanında Hokand Hanlığı hakkında önemli eseri kaleme alan V. Nalivkin de kendi eserinde belirtmektedir.³⁵ Tarihçi A. Hasanov V. Nalivkin ile benzer fikri ileri sürmektedir; Alımkul Mala Han öldürüldüğü zaman O’nun genç yaşındaki oğlu Sultan Seid’i han yaparak kendisi Atalık olmuştur. Rus Çarlığı’nın asker bakanlığının raporlarında genç han Sultan Seyid’in arkasında Kıpçak boyundan Alımkul’un bulunduğu gösterilmiştir.³⁶

Moldo Niyaz, eserlerinde Hokand Hanlığı döneminde doğrudan doğruya kendisinin şahid olduğu olayların anlatımına daha fazla önem vermiştir. O’nun şiirlerinden I sanat-manzume digaraslarında (manzum sanat eserlerinde) Alımkul Atalık’ın Hokand Hanlığı’ndaki konumu ve Rus ordusunun saldırgan politikasına karşı kahramanca eylemleri anlatılmıştır. Moldo Niyaz’ın manzum sanat eserlerinde:

“Önceki olaylardan tekrar bahsedecek olursam,
Oluya-Ata ve Çimkent’i,
Ruslar gelip kuşattı.
Gücümüz zayıf kaldı,
At öldürcesine, doludizgin,
Alımkul’a haber ulaştı.”³⁷

32 Cicioğlu, agm., s. 71.

33 *Atalık*-bu kelime, siyâsî teşkilât bakımından atabeg ve lala tâbirleri gibi bir mânâ ifâde etmiş ve atalık kelimesi tamâmiyle atabeg mürâdifi olarak kullanılmıştır. Bakınız Köprülü, F. M., *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Ötüken, İstanbul 1983, s. 157.

34 Alahan, *age.*, s. 24.

35 Nalivkin, V., *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, Kazan, 1886.

36 Hasanov, A., *Narodnie Dviženiya v Kirgizii v Period Kokandskogo Hanstva*, Moskova 1997, s. 23.

37 Moldo Niyaz, *age.*, s. 61.

diye satırlarında belirtildiği gibi 1864 yılın yazında Rus askerleri Oluya-Ata, Çimkent ve Taşkent şehirlerini işgal etmiştir. 3 Haziran'da M. G. Çernyaev komutasındaki Rus işgalci ordusu Oluya-Ata'ya yaklaştı ve 4 Haziran'da kaleyi ele geçirdi. Aynı zamanda, Rus Ordusu'ndan Albay N. A. Verevkin öncülüğündeki, 10 top ile 1.600 askerden oluşan birliği Türkistan'a doğru yola çıkmıştı. Onlar 9 Haziran'da Türkistan'a ulaştı ve 13 Haziran'da şehri ele geçirmişti. Alımkul Atalık'a bu haber geldikten sonra Moldo Niyaz belirtiyor:

“Er Miñbay Datka
Öldürenler gazi,
Ölenlerin hepsi şehit,
Kendim ölürsem de şehit olacağım diye
Rusları şaşırtdı.
Çimkent'in üzerini toz yaptı,
Canını feda ederek savaştı.”³⁸

O tarafa Minbay liderliğindeki bir ordu gönderilmiş. Ne yazık ki, Hokand ordusunun gelmesinden önce, şehir-kasaba ve kaleler Rus birlikleri tarafından ele geçirilmişti, bu yüzden Miñbay orduyu alarak Çimkent'i kurtarmak için yola çıkmıştı.³⁹ 7 Temmuz 1864'te M. Çernyaev, 10 topluk büyük bir müfrezeyle Çimkent'e yürüdü.

“Yanına on iki bin kişiyi,
Ve tüfekçiyi, cellatları,
Askerbaşları bol alarak...
Önüne ve arkasına bakmadan
Alımkul çatışmaya çıktı.
Yedi başlı Rusu
Yerle bir edeceğim diye,
Yedi gün içinde
Çimkent'e ulaşıp
Alımkul savaştı.”⁴⁰

diye Moldo Niyaz'ın belirttiği gibi, Oluya-Ata ve Türkistan gibi büyük şehirleri kaybeden Alımkul, yanına on iki bin asker alarak Çimkent'i korumak için işgalcilere karşı savaşmak için yola çıktı. Alımkul Atalık'ın komutasındaki ordu ile

38 Moldo Niyaz, *age.*, s.62.

39 Terentyev, M., *İstoriya Žavoevaniya Sredney Azii*, C I, Nevskiy Yayınları, Saint Petesburg 1906, s. 282.

40 Moldo Niyaz, *age.*, s. 62.

Kaptan Meyer'in müfrezesi arasındaki ilk savaş 15-16 Temmuz 1864'te Çimkent yakınlarındaki Ak-Bulak'ta gerçekleşmiştir.⁴¹ Sonuçta:

“Yerinden kıpırdatmadan,
Alımkul hareket edemez yaptı.
Rusa dehşet saçarak Alımkul geldi,
Kafirin atını ganimet olarak ele geçirdi,
Alımkul öldürmeden çok korkuttu.”⁴²

diye yazıldığı gibi Rus müfrezesi geri çekilmek ve Çernyaev'in ordusu ile birleşmek zorunda kaldı. İki gün süren çatışmada her iki taraf da ağır kayıplar verdi. Onların arasında:

“Halk kıymeti er adam
Cesur Miñbay'ın başı gitti
Alımkul'un gözünden
Üç gün boyu yaş gitti.”⁴³

diye Moldo Niyaz'ın yazdığı gibi, Alımkul'un en güvenilir askeri komutanı Minbay binbaşı de şehit düşmüştür.

Savaşı durdurmak için 16 Temmuz'da Alımkul, M. G. Çernyaev'e bir elçilik gönderdi.⁴⁴ Elçiler getirdikleri bir mektupta: " .... sizler de biz de askerlerimizi kaybetmemek için önce konuşalım ve ne zaman bizimle ile çatışma isteğiniz söndüğünde o zaman sizlerin buraya gelme niyetinizi gösterin ya da savaşmak isterseniz o zaman kimin daha güçlü olduğunu görelim.... Bizimle arkadaş olmak istiyorsanız bize gösterin, gösterdiklerinize göre size karşılık verelim"⁴⁵, diye yazılmıştır. Bu tarihi olayı Moldo Niyaz:

“Kafir ile Müslüman
Çok savaştılar.
Hiç murada ermeden,
Araya elçi sokarak
İki tarafa ayrıldılar.”⁴⁶

41 Makişeev, A., *İstoriçeskiy Obzor Turkestana i Nastupatel'nogo Dviñeniya v Nego Russkih*, Voennaya Tipografiya Yayınları, Saint Petesburg 1890, s. 222-224.

42 Moldo Niyaz, *age*, s. 62.

43 Moldo Niyaz, *age*, s. 62.

44 Terentyev, *age*, s. 289-290.

45 Ömürbekov, *age*, s. 227-228.

46 Moldo Niyaz, *age*, s. 62.

diye belirttiği gibi Atalığın bu mektubuna albay M. Çernyaev: "...topraklarınıza orduyla bizim Büyük Beyaz imparatorumuzun isteği üzerine geldim ve savaş hareketlerini yalnızca geçici olarak durdurulmasını kabul edebilirim, ama kalıcı barışı sağlamaya hakkım yok."⁴⁷ – diye cevap göndermiştir. Bunun hakkında Hokand Hanlığı tarihini inceleyen Özbek araştırmacısı R. N. Nabiev kendi çalışmasında: "Kısa süre sonra çarlık birlikleri Çimkent'e karşı taarruzlarına yeniden başladı. Niyaz Muhammed'e göre bu askeri operasyon, Türkistan ve Oluya-Ata tarafından yürütülmüştür. Alımkul, Türkistan'dan gelen müfrezelerle Ak-Arıkta savaşa girdi. Şiddetli çarpışmalardan sonra her iki taraf da barışarak dağılmıştır."⁴⁸ – diye yazıyor.

Başarılı yürüyüşü nedeniyle general rütbesini alan M. Çernyaev, 27 Eylül'de Çimkent'ten yola çıktı ve 2 Ekim'de Taşkent'e saldırdı. Orta Asya'nın ticaret ve zanaat merkezi olan şehri elde etmek kolay değildi. Şehir sakinleri Rus saldırısına şiddetle direndi. 100.000 nüfuslu ve bir garnizonlu şehri ele geçiremeyen Rus ordusu, 24 Ekim 1864'te Çimkent'e çekilmek zorunda kaldı.⁴⁹

Moldo Niyaz'ın sanat digaraslarındaki Güney Kırgız beylerinden, Kırgızların Kıpçak boyundan Alımkul Atalık (1829-1865), büyük devlet adamlarından biriydi. Orta Asya'ya doğru ilerleyen Rus Ordusuna karşı Alımkul Hokand Hanlığı askerlerinin başında bulunuyordu ve Taşkent çatışması sırasında şehit düşmüştür. Alımkul, zamanında Hokand hanı Hudayar'ı tahttan devirmiş ve Mala Han'ın tahta çıkmasına destek vermiştir. 1862 Saray Devrimi'nden sonra iktidara gelen Şah Murad döneminde Alımkul, sarayın baş veziri olmuş ve devlet işlerinde önemli rol oynamıştır.

Hokand Hanlığı'nın tarihiyle ilgili önemli eser "Tarih-i Şahrühide" Alımkul'un faaliyetlerinden bahsedilmektedir. "Tarih-i Şahrühî'ye" göre Mala Han'ın yönettiği yıllarda göçebe Kırgız Kıpçaklar devlette önemli siyasî rol almaya başlarlar. Mala Han Fergana'daki tüm göçebelere birleştirerek yönetimi Hudayar Han'ın elinden alıp tahta geçmiştir. Kırgız Kıpçakların askeri güçlerini asker başçı Alımkul idare ediyordu.⁵⁰ Bu olaylar hakkında meşhur şarkiyatçı V. Barthold: "... Alımbek Kırgız Mundyuz, Hadir Kırgız Düz, Huday-Nazar Türk ve diğerleri, Kırgız Alımkul ile anlaşarak bir suikast düzenledi ve 24 Şaban 1287 Pazartesi gecesi hanı öldürdü

47 Ömürbekov, *age.*, s. 228.

48 Nabiyev, R. *İz İstorii Kokandskogo Hanstva*, Fan Yayınları, Taşkent 1973, s. 68.

49 Makişeev, *age.*, s. 226-227.

50 Beysembiyev, T. K., *Tarih-i Şahrühî" kak İstoricheskiy Istochnik*, Alma-Ata, 1987, s. 24.

(24 Şubat 1862). Alımkul, olaya karıştığını gizlemek için o gece evinde saklandı. Aynı amaçla, meydanda halkın önünde hanın cesedine ağladı; O halkı kendi tarafına çekmek ve tahtı kendisi almak istiyordu. Görünüşte Sarımsak Han'ın oğlu Şah Murad Han'ı tahta geçirdi. Yeni han o zaman henüz 15 yaşındaydı” – diye belirtmiştir.⁵¹ 9 Haziran 1863'te sarayda yeniden bir darbe gerçekleşti ve Alımkul Atalık'ın önerisi ile, Mala Han'ın küçük oğlu Sultan Seyid tahta geçti. Alımkul onun naibi olarak atandı ve fiilen yönetimi ele aldı.

“Kolan'a (yabanî hayvan) benzeyen Alımkul
Han gibi kalabalıktan ayrıldı...
Adil ve efendi Alımkul
Saraya gelip yerleşti.”⁵²

diye Moldo Niyaz Alımkul Atalık'ın Hokand Hanlığı tahtında iktidara geldiğini yazmıştır.

Alımkul Atalık'ın Hokand Hanlığı'ndaki rolü, bilim adamları tarafından açıkça ortaya konulmuştur. Örneğin, T. Kenensariyev: “Alımkul saltanatı sırasında (1863-65) resmî han Sultan Seyit, Kırgız yönetiminin iradesine tamamen itaat etti”- diye yazar.⁵³ T. Ömürbekov, Alımkul'un Andican (Güney) ve Arkalık (Kuzey) Kırgızlarını her zaman birleşmeye çağırdığını kaydederek, “Ülkedeki uluslararası durumu iyileştirmek için yakın ve uzak ülkelerle diplomatik ilişkiler kurmak, diplomatik ilişkileri geliştirebilmek için büyük çaba sarf etti.”- diye belirtmiştir.⁵⁴ Hokand Hanlığında yönetime gelen tüm hanlar Kırgızlar ve Kıpçaklarla iyi ilişki kurmaya çalışmışlardır. Hanlıkta etkili yönetici Alımkul 1864 yılında Sarıbagış boyunun yöneticisi Cantay Karabek Uulu'na elçi gönderip dostluk ilişkisini pekiştirmiştir.⁵⁵ O'nun, dış politikayı aktif olarak yürüttüğü bilinmektedir.⁵⁶ Yabancı büyük elçiler önce Alımkul Atalık Han tarafından kabul ediliyordu. 1864'te halk arasında Alımkul'un sarayı olarak bilinen yeni bir sarayı inşa ettirdi. Tarihî kaynaklara göre, “Hanlığın idaresi tamamen Alımkul'un eline geçti ve kimi han yapmak isterse O'nun isteğine göre karar veriliyordu. 9 Temmuz 1863'te

51 Barthold, V., *Raboti po Otdelnim Problemam İstorii Sredney Azii*, Nauka Yayınları, Moskova 1965, s. 353.

52 Moldo Niyaz, *age.*, s. 63.

53 Kenensariyev, *age.*, s. 157.

54 Ömürbekov, *age.*, s. 219-224.

55 Ploskih, V. M., *Kırgızı i Kokandskoe Hanstvo*, Frunze, İlim Yayınları, 1977, s. 312.

56 *İstoçnikovedeniye Kırgızstana (s drevnosti do kontsa XIX veka)*, İlim Yayınları, Bişkek 1997, s. 157.

Margalan, Oş, Andican, Şahrihan, Namangan, Çust ve Hokand'dan yüksek rütbeli ileri gelenler Yar Mazar'da toplanarak Mala Han'ın 11-12 yaşındaki oğlu Sultan Seyit'i Namangan'dan getirerek han yaptılar. O'nun iktidara gelmesine rağmen, miras, maliye, askerlik ve ölüm cezası da dahil olmak üzere mahkemedeki tüm meselelerin sorumluluğu ordu başı Alımkul'a yüklenmiştir. Bunun için han başta olmak üzere tüm ulema, aydınlar ve ileri gelenler tarafından özel bir anlaşma imzalanmış ve mühürlenmiştir.⁵⁷ Bu anlaşmaya göre Alımkul'a "Emirul Umaro" (Emirlerin Emiri) unvanı verildi ve iktidar, Alımkul Atalık'ın eline geçmiştir.⁵⁸

Alımkul Atalık'ın, Taşkent'i Rus işgalcilerinden ağır kayıplarla birlikte kurtardığı zaferi geçiciydi. 1865 baharında Buhara Emiri Hokand Hanlığı'na saldırarak yeni bir çatışma başlattı. Bu uygun fırsattan yararlanan Rus ordusu:

“Felaketten kurtulmadık,
Aradan iki sene geçti...
Taşkent'ten atlı geldi
Ruslar tekrar geldi diye
Taşkent'ten haber getirdi.”⁵⁹

diye Moldo Niyaz'ın yazdığı gibi, 29 Nisan'da Rus ordusu Taşkent yakınlarındaki Niyazbek Kalesi'ni ele geçirerek şehri sudan ve ekinlerden ayırdı.⁶⁰ Bu haberi duyan Alımkul, 8 Mayıs'ta 6.000 askerle Taşkent yakınlarındaki Miñ-Örük köyüne geldi. Miñ-Örük'de Hokand hanlığının her yerinden: Hokand, Andican, Margalan, Namangan, Çust, Hocent ve diğer bölgelerden gelen askeri güçler ve halk milisleri toplanmıştır.⁶¹ Moldo Niyaz bu olay hakkında:

“Kafirin haberini duyduğu zaman
Alımkul çok sinirlendi...
Yerinde oturamadan,
Alımkul Ruslara gitti.”

diye belirtmektedir. Burada 9 Mayıs'ta Rus birlikleri ile Alımkul Atalık'ın ordusu arasında şiddetli bir savaş gerçekleşmiştir.

57 Karyeva, *age.*, s. 15-16.

58 Nabiyev, *age.*, s. 67.

59 Moldo Niyaz, *age.*, s. 63.

60 Terentyev, *age.*, s. 319.

61 *İstoriya Taşkenta: s Drevneyşih Vremen do Pobedi Fevral'skoy Burjuazno-Demokratiçeskoj Revolyutsii*, ed. H. Ziyayev, Fan Yayınları, Taşkent 1988, s. 139.

“Üç defa kafire bakıp,
 Alımkul çatışmaya girdi.
 Böylece ahiret borcunu ödedi.
 Alımkul tüm gücüyle savaştı.
 Miñ-Örük üzerini toz yaptı,
 Canını esirgemenen
 Alımkul savaş yaptı.”⁶²

Moldo Niyaz'ın yukarıdaki şiir satırlarından Alımkul'un Ruslara karşı şiddetli savaş yürüttüğü bellidir. Bu olay Özbek bilim adamı R. Nabiyev'in eserinde şöyle anlatılmıştır:

“12 Zülhicce 1281'de (8 Mayıs 1865) Hokand'da çarlık birliklerinin Taşkent'e yaklaşması ve 19'da Niyaz-bek kalesinin ele geçirilmesi hakkında haberler alındı. Sultan Seyid askerleri ile birlikte Taşkent'e doğru yola çıktı. “Cesur ve girişimci Kıpçak” Alımkul komutasındaki Hokand birlikleri, Şuro-Tepe'de ilk savaşa girdi. Mühtemelen, savaşın ikinci gününde, 26 Zülhicce 1281 de, Alımkul savaş sırasında ciddi şekilde yaralandı ve bu nedenle Hokand birlikleri savaş alanını terk etti. Alımkul'un ölümü, handa akıl karışıklığına neden oldu. Seyid Han çaresiz ve panik içinde kaldı. Taşkent halkı iki gün boyunca şehrin sokaklarında savaştı, ardından da çarlık birlikleri şehri işgal etti.”⁶³

Alımkul, Margalan, Andican, Oş ve Namangan'a elçiler göndererek yerel halkı Ruslarla savaşmaya çağırdı. Taşkent'i savunmaya 30.000'den fazla insan katıldı. Onların aralarında 2.000 *sarbaz asker* (zırhlı) ve 2.000 *sipahi* (süvari) vardı.⁶⁴ Bu hakkında Rus kaynaklarında: “9 Mayıs sabahı saat 7'de, 7 bin askerle Alımkul, Rus kampının önüne geldi ve 12 silahlı bir bataryadan patlayıcı mermilerle bir top açtı. 9 Mayıs'ta Hokand yöneticisi Alımkul ağır şekilde yaralandı.”⁶⁵ - diye bahsedilir.

Muhammed Salih Kori Taşkandi, “Tarih-i Cadidan Taşkent Taşkent'in Yeni Tarihi” adlı kitabında, Alımkul Atalık'ın ölümden korkmadığını, savaşta ön saflarda olduğunu ve kahramanca öldüğünü vurgulamaktadır. O'na göre, Alımkul beyaz bir at üzerinde savaş sırasında topçularını cesaretlendirirken, talimat ve ilham verirken karnından vurulmuştur. Çektiği acısına rağmen birliklerini

62 Moldo Niyaz, *age*, s. 62-64.

63 Nabiyev, *age*, s. 69.

64 Ömürbekov, *age*, s. 229.

65 Makişeev, *age*, s. 231.

bırakmamış, onlara destek olmuş, Durmança tepesinden savaşı seyretmiş ve ordu komutanlarına talimatları vermiştir. Ancak komutan bayılınca onu bir zembile koyup şehre taşıdılar. Ordu komutanı Alımkul o gün vefat etmiştir. Ertesi gün, 10 Mayıs'ta binlerce yerli toplandı ve onu Taşkent'in ana mezarı Şeyhantaur'a defn ettiler".⁶⁶ Moldo Niyaz sanat digaraslarında Alımkul'un savaş sırasında kurşunla vurularak ağır yaralandığı ve vefat ettiği detaylı anlatmaktadır, yazar Alımkul'un şehit olduğuna çok üzülmemektedir.⁶⁷

Moldo Niyaz:

“Mert er adamlar,
Sarkol'a gittiler.
Kara göze yaş alarak,
Geyik gibi mert adamlar,
Başlarını çekerek Kaşgar'a gittiler...
Bakıp kaldın çaresiz,
Yakıbbek Tacik gözünü,”⁶⁸

diye sanat şiirlerinde belirttiği gibi Alımkul Atalık vefat ettikten sonra bir çok Kırgız ileri gelenleri Rus işgalinden dolayı Çin'deki Yakubbek'in Yedişehir devletine gidip sığınmak zorunda kalmışlardır.⁶⁹

Taşkent'i kuşatan Rus ordu komutanı Çernyaev, Çirikçi Nehri'nin yönünü değiştirerek şehri susuz bıraktı. Sonuçta, şehrin savunması zayıfladı ve 17 Mayıs 1865'te çarlık ordusu 200.000 nüfusu olan Taşkent'i ele geçirdi. Hokand kaleleri yavaş yavaş düşerek Rusya'nın eline geçmeye başladı.⁷⁰

Araştırmacı M. Nurullah Cicioğlu Alımkul Atalık dönemindeki Moldo Niyaz'ın şiirlerini aşağıdaki şekilde değerlendirmektedir:

“Moldo Niyaz'ın şiirlerinde, Alımkul Atalık döneminde verilen özgürlük mücadelesini anlatırken kendine güven, mücadelecilik tavrı, azim ve kararlılık hissedilir. Ancak verilen mücadelelerin akamete uğraması sonucu onun hissettiği büyük hayal kırıklığını da yine onun şiirlerinde bulmak mümkündür. Bununla beraber Moldo Niyaz, mücadele sürecinde nasıl ki

66 Sokolov, *Taşkent, Taşkentsi i Rossiya*, Uzbekistan Yayınları, Taşkent 1965, s. 151-154.

67 Moldo Niyaz, *age.*, s. 65.

68 Moldo Niyaz, *Sanat Digarastlar. Birinçi Kol Kitep*, El Yazmalar Fonu, Dosya No. 429, s. 66.

69 Soltonoyev, B., *Kızıl Kırgız Tarihi*, C II, Uçkun Yayınları, Bişkek 1993, s. 73-75.

70 Sokolov, *age.*, s. 140.

halkta kahramanlık duygularını yüceltmeye yönelik eserler yazmışsa daha sonraki dönemde de yine halkın duygu ve düşüncelerinin tercümanı olarak, ona yapılan haksızlıklar karşısında susmayıp, şiirlerini bu dönemde yaşanan haksızlıkları ve zulmü ifşa etmek için kullanmıştır. Yukarıdaki dizeler de yine bu zulme karşı duruşu sergileyen dizelerdendir. Ancak şairin, bu durum karşısında ahireti, yani ölümü, arzulayacak kadar kendini çaresiz hissettiği görülmektedir. Aynı şiirin devamında bu çaresizlik onu başka çıkış yolları aramaya iter ve bu zulmü durdurabilecek farklı güçlerin müdahalelerini arzular.⁷¹

Moldo Niyaz'ın eserlerinde Rus İmparatorluğu'nun Türkistan'daki tarım siyasetinin yerli halk açısından olumsuz sonuçları da yansıtılmıştır. Çarlık Rusya'sının tarım reformu, Rusya'nın sömürge politikasının gerçek yüzünü göstergesi olmuştur. Moldo Niyaz eserlerinde Rus İmparatorluğu'nun Rus köylüleri göçürüp getirme ve yerleştirme siyasetindeki haksızlıklardan bahsetmektedir. Çarlık hükümetinin yöneticilerine Kırgız ileri gelenlerinin katılarak onların siyasetini yürüttüğünü Moldo Niyaz aşağıdaki mısralarında dile getirmektedir:

“Kâğıda düştü (kayıt altına alındı) evimiz,
Kalmadı iyi yöneticilerimiz.
İyi topraklar ellerimizden alındı,
Zorlaştı bizim hayatımız,
Kafire katıldı bizim yöneticilerimiz.”⁷²

İlk Kırgız tarihçilerinden B.Soltonoyev Rus İmparatorluğu dönemindeki Kırgızistan'da toprak meseleleri ile ilgili aşağıdaki bilgileri vermektedir: “1907 yılından itibaren Rus idareciler tarafından Kırgızların en iyi toprakları ellerinden alındı. Kırgızlar susuz, çöl bölgelerine sürüldü. Topraklarından ayrılan fakir ve orta halli çiftlikler yerli bölge polisinden başlayarak çar II. Nikola'ya kadar şikayet etmelerine rağmen deniz dibine düşen taş gibi hiç sonuç vermedi.”⁷³ Adı geçen reform esasına göre, 1906-1914 yıllarında Yedi-Su bölgesine yerleşenlere Pişpek ilçesindeki Sarıbağış volostundan 48216 *teşe*,⁷⁴ Suusamır'dan 98466 *teşe*, yani Pişpek ilçesinden 714 bin *teşe* ve Prjevalsk bölgesinden 42262 *teşe* olmak üzere 2708226 *teşe* verilmiştir. 1913-1915 yılları arasında Fergana Vadisi'ndeki 81.000

71 Cicioğlu, agm., s. 77.

72 Moldo Niyaz, *age*, s. 76.

73 Soltonoyev, *age*, s. 52.

74 *Teşe* – Kırgızca *teşe* kelimesinin Rusça karşılığı *desyatina*'dır. Desyatına 1,09 hektara eşit Rus toprak birimidir. (Yu. Yudahin, *age*, s. 231.)

teşe Kırgız topraklarına el konulmuştur. Rusya'dan gelenlerin 46 köyü vardı. Bunun dışında birçok arazi hazine-vakfına devredilmiştir, örneğin, Pişpek ve Prjevalsk bölgelerinden 35.244 *teşe* arazi hazineye devredilmiştir. Çarlık hükümeti, 1896-1916'da Rus köylülerinin yer değiştirip gelmesi için 237 milyon 310 bin ruble harcamıştır. 1916'da 914 Rus ve Kazak-Rus köyü kurulmuş ve onlara 1,9 milyon hektar arazi verilmişti. Her Rus çiftliği 3.17 hektar arazi alırken, yerel halk 0.021 hektar veya onlardan 15 kat daha az arazi verilmiştir.⁷⁵ Çarlık tarafından yürütülen sömürgeci tarım reformunu Moldo Niyaz:

“Evimiz kayıda geçti,
İyi yöneticilerimiz de kalmadı.
Topraklarımız elden gitti,
Erlerimiz çalıştırılmaya başladı...
Dağ ile yolları putperest
Deftere kaydederek aldı.”⁷⁶

diye belirtmiştir.

Rus Çarlığı'nın toprak meselesi dahil olmak üzere izlediği politikası Türkistan'da isyanlara yol açtığı bilinmektedir. Rus sömürge yönetimine karşı ilk büyük halk ayaklanması 1898'deki Andican isyanıdır. Moldo Niyaz eserlerinde Andican isyanı üzerine de bilgi vermektedir. Bu isyanın etkileri tüm Fergana vadisinde hissedilmiştir. Çarlığın tarım ile hayatını kazanan yerleşik halkın arazisini bölgeye gelip yerleşen göçmen Ruslara devretmesi protestoları güçlendirmiştir. Fergana bölgesindeki ilk Rus köyü 1893'te Kürşab'da kuruldu ve kısa süre sonra, çok sayıda Rus köylüleri Kokart Vadisine taşınarak Kırgız topraklarını ve suyunu ele geçirdiler. İsyanın temel nedeni, Rus hükümet yetkililerinin sömürgeci siyaseti sonucu ortaya çıkan ulusal ve toplumsal eşitsizlikti.

Andican, Margalan, Oş ve Namangan ilçelerinde huzursuzluklar yaşandı. Oş ilçesine bağlı Karakol-Sai, Tamçı ve Capalak köylerinden yaklaşık 300 kişi, Nookat'ın Ak-Terek denilen yerine toplanarak ayaklanmayı desteklemişlerdir. Onlara Bekmurat uulu Ömürbek Datka önderliğinde Rus hükümetinin Oş askeri garnizonuna saldırmaları talimatı verilmişti. Moldo Niyaz'ın sanatlarında:

“Mamıtaali Efendi ile,
Zenginliği ile tanınan Atabeklerin

75 Abdrahmanov, C. *Kündölüktör. Stalinge Kat*, Uлуу Toolor Yayınları, Bişkek 2016, s. 302.

76 Moldo Niyaz, *age.*, s. 57.

Yok olduğuna üzülüyorum.
 Ömürbek yurdunun
 Kurşunlanarak öldürülmesine
 Çok kaygı duyuyorum.
 Sakin hayat sürmekte olan halkın
 Hapse toplandığına
 Çok üzülüyorum.”⁷⁷

diye belirtildiği gibi 25 Mayıs'ta ayaklanmanın düzenleyenlerden biri olarak Ömürbek Datka kardeşi Atabek Kalpa ile tutuklandı ve 246 sayılı Türkistan Askeri Mahkemesi tarafından ölüm cezasına çarptırıldı ve daha sonra bu ceza hayatının geri kalanını sürgünde geçirmeleri için değiştirilmiştir

Moldo Niyaz bahsı geçen sanatlarında ayaklanmanın diğer katılımcıları Rustambek Satıbaldiyev Hidayatkan törö hakkında:

“Suçsuz yere Ürüstömbek'in
 Öldürülmesine üzülüyorum.
 Hidayathan törö'nün
 Makamlara tutuklanarak
 Çok uzağa gitmesine yanyorum”⁷⁸

diyen satırlar yer almaktadır.

Şairin şiirlerinde Ürüstömbek (Rustambek Satıbaldiyev uulu, bir tüccar) ayaklanmacılara Andican'daki bir askerî birlik hakkında bilgi verdiği için askeri mahkeme onu ölüm cezasına mahkum etmiştir. Hidayatkan törö (İnoyathan Iskandarhan törö oğlu) Madali Eşen'in grubu ile, Rus hükümetinin Andican'daki askeri kampına düzenlenen saldırıya katılmıştır.

Halkın unutmaması için Andican isyanının acımasızca bastırıldığını Moldo Niyaz:

“Andican'da çok kişi
 Hapsedilmiş diyorlar...
 Satıbaldı ve Murza
 İdam edildiğine kaygılanıyorum...
 Suçsuz yere iftiraya uğradıklarına üzülüyorum...”

77 Moldo Niyaz, *Sanat Dıgarasttar. Ekinçi Köl Kütöp*, Kırgızistan Cumhuriyeti, Milli Bilimler Akademisi, El Yazmalar Fonu, Dosya No.553, s. 96.

78 Moldo Niyaz, *age.*, s. 96-97.

Yurdumdaki halkın hapiste toplandığına üzülüyorum.
 Kafirin yurduma zulmü için üzülüyorum.
 Aşir Naip'in suçsuz yere
 Sibiry'a sürgün edildiğine üzüntü duyuyorum...
 Aşir Naip hakkında birileri
 Esirlikten kaçıp geldi diyorlar,
 Başkaları ise asılarak idam edildiğini söylüyorlar."⁷⁹

diye yapıp tutuşarak şiiirlerinde göstermektedir. Gerçekten de Ruslar ayaklanmanın intikamını acı bir şekilde aldılar. Rus askeri mahkemesi Andican'da Müslümanlar tarafından boğazı kesilerek öldürülen 22 Rus askeri için Min-Töbeli ayaklanmaya katılan 22 kişiyi asarak idama mahkum etmiştir. Kırgızların lideri Ömürbek Datka ve hanın eski *pañsat*⁸⁰ Satumbay Rakibiev'i Oş'ta yakalayarak sınır dışı sürgüne göndermişler. Ömürbek Datka Rusya'nın Irkutsk şehrindeki demiryolu tüneline çalışırken, ağır hastalandı ve 1907-1908'lerde hayatını kaybeder, O'nun cesedi, yurttaşlarının katılımıyla ormanın kenarına gömülmüştür. Min-Töbölü Moldokasım kaçarak geri dönmüş ve iki yıl sonra tekrar tutuklanmıştır. Andican isyanı sonucu Min-Töbö köyü yerle bir edilmiş ve adı silinmiştir. Zenginler yer değiştirmiş, fakirlere toprak vererek başka yere göç ettirmişler. Min-Töbö'nün eski yerini Ruslara vermişler ve orada 200 tütünlük bir Rus köyü kurulmuştur. Tarihi verilere göre cezalandırılanlar 136 Kırgız, 52 Özbek, 13 Kaşgarlı (yani Doğu Türkistanlı Uygurlar), 4 Türk ve 3 Tacik idiler.⁸¹

Moldo Niyaz eserlerinde Kırgızların siyaset ve devlet adamları hakkında da bilgileri vermektedir. Örneğin, Moldo Niyaz "Üçüncü El Kitabında" Hokand Hanlığı'nda vezirlik yapan Alimbek Datka ve onun ölümünden sonra "Datka" unvanını alarak halkının başına geçen eşi Kurmancan Datka'nın Rus Çarlığı tarafından sıkıştırıldığını, O'nun oğullarının ölümüne ve kendisinin sürgün edilmesine üzüldüğünü betimlemiştir.⁸²

M.Nurullah Cicioğlu'nun tespitine göre Moldo Niyaz'ın şiiirlerinde yaşadığı dönemin tarihine ışık tutacak nitelikte bilgiler mevcuttur. O dönemde bölge için en önemli olay şüphesiz Rus işgalidir. Bu sebeple Moldo Niyaz'ın şiiirlerinde

79 Moldo Niyaz, *age.*, s. 96.

80 *Pañsat*-500 askerin komutanı.

81 *Kırgızstandın Tarihü, Bayırkı Mezgilden Biügünkü Küngö Çeyin*, C 2, Kut-Ber Yayınları, Bişkek 2016, s. 318.

82 Kırgızistan Cumhuriyeti, Milli Bilimler Akademisi, El Yazmaları Fonu, Dosya No: 147a, s. 101.

Rus işgali süreci ele alınmıştır. Moldo Niyaz Ruslara karşı savaşlarda işgale karşı direnen orduyu ve komutanı yüceltmiş ve onların mücadelelerini bir destan havası içerisinde anlatmıştır. Savaşın yenilgiyle sonuçlanmasından sonra Rusların başlattığı işgal sürecinde bölge halkının yaşadığı sorunları, içinde buldukları ruh halini, işgalci güçlerin tahkir edici tutumlarını anlatmıştır.⁸³

Sonuç

Cazgıç akınların eserlerinin ortaya çıktığı dönem Kırgız halkının XIX.yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başındaki tarihi devirlere denk gelmektedir. Yani *cazğıç akınların* kendilerinin önce Hokand Hanlığı döneminde, sonradan XIX.yüzyılın ortasından itibaren Rus Çarlığı'na ilhak edilme süreçlerinin gerçekleşmesi ile Rus idaresininin sömürgeci yönetiminin kurulduğu dönemlerde yaşamaları onların eserlerinde daha çok siyasî ve toplumsal konuların ele alınmasının sebebidir. XIX.yüzyılın ikinci yarısında Kırgızların boy yapısındaki değişimler, boy başkanlarının, halkı yönetenlerin yeni toplumsal düzene katılmaları, halkın toplumdaki yeni değişimlere yönelik ihtiyatla ve endişeli tutumları *cazğıç akınların* edebî miraslarında yansıtılmaktadır.

XIX. yüzyıldaki Kırgız akınlarının yazılı eserleri Sovyet devrinde negatif muameleye maruz kalarak “dinsel içerikli, reaksiyoner, feodalizm kalıntıları, dinsel gericilik” olarak tenkit edilmiştir. Moldo Niyaz'ın sanat digaraslarında Rus işgali süreci, yerli halkın sömürge altındaki durumu ve hayat düzeyi anlatılmaktadır, yazar yer yer Rus Çarlığı'nın sömürgeci yönetimini eleştirmektedir. Moldo Niyaz şiirlerinde Ruslara bağlandıktan sonra ortaya çıkan toplumsal sorunları da dile getirmektedir. Özellikle Kırgızların millî değerlerini kaybetmeye başladığına çok üzüldüğünü belirtmektedir.

Moldo Niyaz'ın edebî mirası XIX.yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başındaki Kırgızistan'ın siyasî, sosyal-ekonomik ve kültürel tarihi üzerine başlıca ve önemli tarihî kaynaklardandır. Moldo Niyaz'ın eserlerinde dönemin genel durumu ve gelişmeleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Kırgızistan'ın XIX. yüzyıldaki tarihini araştırmada Moldo Niyaz ve diğer *cazğıç akınların* el yazma eserlerini tarihî kaynak olarak kullanıp başka bilimsel eserle karşılaştırmak geçmiş tarihimizi objektif araştırmaya ve bilinmeyen yönlerini açığa çıkarmaya yardımcı olacaktır.

83 Cicioğlu, agm., s. 78.

Kaynaklar

El Yazmaları

Moldo Niyaz, *Sanat Digarasttar. Birinçi Kol Kitep*, Kırgızistan Cumhuriyeti, Milli Bilimler Akademisi, El Yazmalar Fonu, Dosya No. 429.

Moldo Niyaz, *Sanat Digarasttar. Ekinçi Kol Kitep*, Kırgızistan Cumhuriyeti, Milli Bilimler Akademisi, El Yazmalar Fonu, Dosya No. 553.

Moldo Niyaz, *Sanat Digarasttar. Üçüncü Kol Kitep*, Kırgızistan Cumhuriyeti, Milli Bilimler Akademisi, El Yazmalar Fonu, Dosya No. 147a.

Moldo Niyaz, *Kat. Sanattar*, Kırgızistan Cumhuriyeti, Milli Bilimler Akademisi, El Yazmalar Fonu, Dosya No. 147.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Abdrahmanov, C., *Kündölyüktör. Stalinge Kat*, Uluu Toolor Yayınları, Bişkek 2016.

Cutakeev, A., *Lenin Koşoğu: Şiirler*, Frunze 1988.

Akynbekova, A., “Morfologičeskiye Dialektizmi v Proizvedenii Moldo Niyaza “Sanat Digarasttar””, *Bulletin of Science and Practice*, C. 6. S. 2. 2019, s. 334-340.

Alahan, S., *Beş Moldo*. Bişkek 2004.

Artıkbayev, K., *XX kılımdağı Kırgız Adabiyatının Tarihi*, TAS Yayınları, Bişkek 2004.

Babataev, A., "Zamancılar", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/zamancılar>, son erişim tarihi 30.03.2022.

Barthold, V., *Rabotı po Otdelnum Problemam İstorii Sredney Azii*, Nauka Yayınları, Moskova 1965.

Beysembiyev, T. K., *Tarih-i Şahruhi” kak İstoričeskiy İstočnik*. Alma-Ata, 1987.

Beysembiyev, T., “Duhovenstvo v Polițičeskoy Jizni Kokandskogo Hanstva v XVIII-XIX vekah”, *Duhovenstvo i Polițičeskaya Jizn na Bližnem i Srednem Vostoke v Period Feodalizma*, Nauka Yayınları, Moskova 1985, s. 37-41.

Bogdanova, M., Cakişev, O., Samançin, T., Rahmatullin, K., *Kırgız Adabiyatının Oçerkeri*, Kırgızmambas Yayınları, Frunze 1943.

Djamgerçinov, B. *Prisoedinenie Kırgizii k Rossii*, Moskova 1959.

- Cicioğlu, M. N., “Moldo Niyaz'ın Şiirlerinde Tarihî Gerçeklik: Rus İşgali Örneğinde”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C 9, S. 43, Nisan 2016, s. 71-78.
- Cigitov, S., “Sovyet Döneminden Önce Kırgız Edebiyatı, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, çev. Saadettin Koç, S. 17, 2004.
- Duman, G. B., “19. Yüzyıl Kırgız Şiiri ve Dönemin Sosyal ve Siyasi Gelişmelerinin Şiirdeki Yansımaları”, *Bilgi*, Güz 2015, S. 75, s. 1-21.
- Hasanov, A., *Narodnyye Dvijeniya v Kırgizii v Period Kokandskogo Hanstva*, Moskova 1997.
- İstočnikovedeniye Kırgızstana (s drevnosti do kontsa XIX veka)*, İlim Yayınları, Bişkek 1997.
- İstoriya Taşkenta: s Drevneyşih Vremen do Pobedi Fevral'skoy Burjuazno-Demokratičeskoj Revolyutsii*, Ziyayev ed., H. Fan Yayınları, Taşkent 1988.
- Kariyeva, A., *Cağış Akındar cana Kırgız Tarihi (XIX -XX)*, Maxprint Yayınları, Bişkek 2018.
- Kenensariyev, T., *Kırgızstandın Orusiyaga Karatılışı*, Kırgızstan Yayınları, Bişkek 1997.
- Köprülü, F. M., *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Ötüken, İstanbul 1983.
- Kırgız Adabiyatının Tarihi*, C 4, Kırgızpoligrafkombinat Yayınları, Bişkek 2002.
- Kırgızstandın Tarihi, Bayırkı Mezgilden Bügünkü Küngö Çeyin*, C 2, Kut-Ber Yayınları, Bişkek 2016.
- Makişeev, A., *İstoričeskiy Obzor Turkestana i Nastupatel'nogo Dvijeniya v Nego Russkih, Voennaya Tipografiya Yayınları*, Saint Petesburg 1890.
- Moldo Niyaz, *Sanat Digarasttar*, Uçkun Yayınları, Bişkek 1993.
- Nabiyev, R., *İz İstorii Kokandskogo Hanstva*, Fan Yayınları, Taşkent 1973.
- Nalivkin, V., *Kratkaya İstoriya Kokandskago Hanstva*, Kazan, 1886.
- Nurmoldo, *Çıgarmalar*, Süröt Basma Salonu Yayınları, Bişkek 2003.
- Ömürbekov, T., *Uluu İnsandardın Kırgızstandın Tarihündagi Rolu cana Ordu (XIX kılımdın ortosu-XX kılımdın başı)*, Biyiktik Yayınları, Bişkek 2008.
- Ploskih, V. M., *Kırgızı i Kokandskoe Hanstvo*. Frunze, İlim Yayınları, 1977.
- Sokolov, Yu., *Taşkent, Taşkentsı i Rossiya*, Uzbekistan Yayınları, Taşkent 1965.

Soltonoyev, B., *Kızıl Kırgız Tarihi*, C 2, Uçkun Yayınları, Bişkek 1993.

Terentyev, T., *İstoriya Zavoevaniya Sredney Azii*, C 1, Nevskiy Yayınları, Saint Petesburg 1906.

Üsenbaev, K., *Obşestvenno-Ekonomičeskie Otnoşeniy Kırgızov v Period Gospodstva Kokandskogo Hanstva. (XIX vek-do Prisoedineniya Kırgızii k Rossii)*, Frunze 1961.

Yudahin, Yu., *Kırgızsko-Russkiy Slovar*, Sovetskaya Entsiklopediya Yayınları, Moskova 1965.

Yunusaliev, B. M., “Otrajenie Diyalektiçeskih Osobennostey v Sanatah Moldo Niyaza. Turkologiçeskie İssledovaniye” *Tyurkologiçeskiye issledovaniya: Sbornik Statey, Posvyaşennih 80 letiyu Akademika K. Yudahina*, Frunze, İlim, 1970, s. 48-58.